

UOT: 338.435, 338.439, 633/664

GÜNƏBAXAN SEKTORUNUN DƏYƏR ZƏNCİRİ ÜZRƏ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Gülzar Şaddıq qızı Bəşirova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) magistrantı

e-mail: gulnar.bashirova@atm.gov.az

Xülasə

Günəbaxan sektoru ərzaq tələbatının ödənilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malik olmaqla ölkəni bitki yağı və heyvan yemi olan jımxla (şrotla) təmin edir. Hazırda dünya bazarının günəbaxan məhsulları ilə əsas təminatçısı olan iki ölkə - Rusiya və Ukrayna arasında müharibənin davam etməsi səbəbindən bazarın bu məhsulla təminatında çətinliklər yaranmışdır. Günəbaxan məhsullarına olan tələbatın ödənilməsi bu sahədə dəyər zəncirinin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Məqalədə bu yanaşma vasitəsilə ölkədə günəbaxan sektorunun imkanları və məhdudlıyyətlərinin təhlili aparılmışdır.

Eyni zamanda ölkədə günəbaxan sektorunun dəyər zənciri üzrə inkişaf istiqamətlərinə baxılmış və müvafiq təkliflər verilmişdir.

***Açar sözlər:** kənd təsərrüfatı, dəyər zənciri, günəbaxan, istehsal, emal, sənaye.*

Giriş

Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı sahələri üçün dəyər zəncirində iştirak ümumi sahə üzrə inkişaf tempini artırmağa kömək edir. Kənd təsərrüfatının inkişafında dəyər zənciri yanaşması dəyər zəncirinin zəif tərəflərini müəyyən etməyə və əlavə dəyərin formalaşması mərhələlərində təkmilləşdirmə aparılmasına kömək edir. Dəyər zənciri istehsalın müxtəlif mərhələlərini, son istehlakçılara çatdırılmasını, tələb olunan fəaliyyətlərin tam spektrini təsvir edir. Bu baxımdan dəyər zənciri yanaşmasının dərinədən araşdırılması onun metodiki aspektlərinin öyrənilməsi və günəbaxan sektorunda təzahürünün təsvir edilməsi ilə məhsul üzrə daha detallı dəyər zənciri sxeminin hazırlanmasına yardımçı olmuşdur.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, ərzaq və aqrobiznes dəyər zəncirinin ilkin istehsal mərhələlərində yaradılmış dəyər son ərzaq məhsulu dəyərinin təxminən 15-20%-ni təşkil edir [16], qalan hissəsi isə ilkin istehsaldan sonrakı mərhələlər zamanı əlavə edilir. Bu baxımdan da müasir dövrdə kənd təsərrüfatının inkişafında dəyər zənciri yanaşması əhəmiyyətli hesab edilir. Bununla belə, kənd təsərrüfatı sahəsi çoxlu müxtəlif məhsulları ehtiva etdiyi üçün dəyər zəncirinin hər bir

mərhələsi sektorlara görə fərqlənə bilər. Kənd təsərrüfatı dəyər zəncirində məhsul axını ilə yanaşı, zəncirin maliyyələşdirilməsi və informasiya dəstəyi müxtəlif dövlət və özəl sektor təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir.

Günəbaxan istehsalı və emalı sahələrinin inkişaf etdirilməsi məsələləri ölkəmizdə hökumət tərəfindən qəbul edilmiş aqrar siyasətə dair strateji sənədlərdə, eləcə də normativ aktlarda öz əksini tapmışdır. Belə ki, ölkə başçısının təsdiq etdiyi “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə [3] dən üçün günəbaxan və günəbaxan yağının istehsalının stimullaşdırılmasına, həmçinin bitki yağları istehsalında istifadə olunan xammalın, o cümlədən günəbaxanın yerli istehsalının artırılması imkanlarının qiymətləndirilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır.

Günəbaxan istehsalı və emalı məsələlərinin dövlətin aqrar siyasətində prioritet hesab edildiyini nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, günəbaxan sektorunun inkişafı sistemli tədbirlərin müəyyən edilməsi ilə həyata keçirilə bilər. Bu isə dəyər zənciri üzrə günəbaxan sektoruna istiqamətlənmiş tədqiqatların aparılmasını tələb edir.

Araşdırmanın əsas məqsədi ölkədə günəbaxan sektorunun dəyər zənciri üzrə diaqnostikası əsasında bu sahənin inkişaf istiqamətlərinə dair əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdır.

Azərbaycanda günəbaxan sektoru üzrə mövcud vəziyyətin təhlili və inkişaf potensialının qiymətləndirilməsi

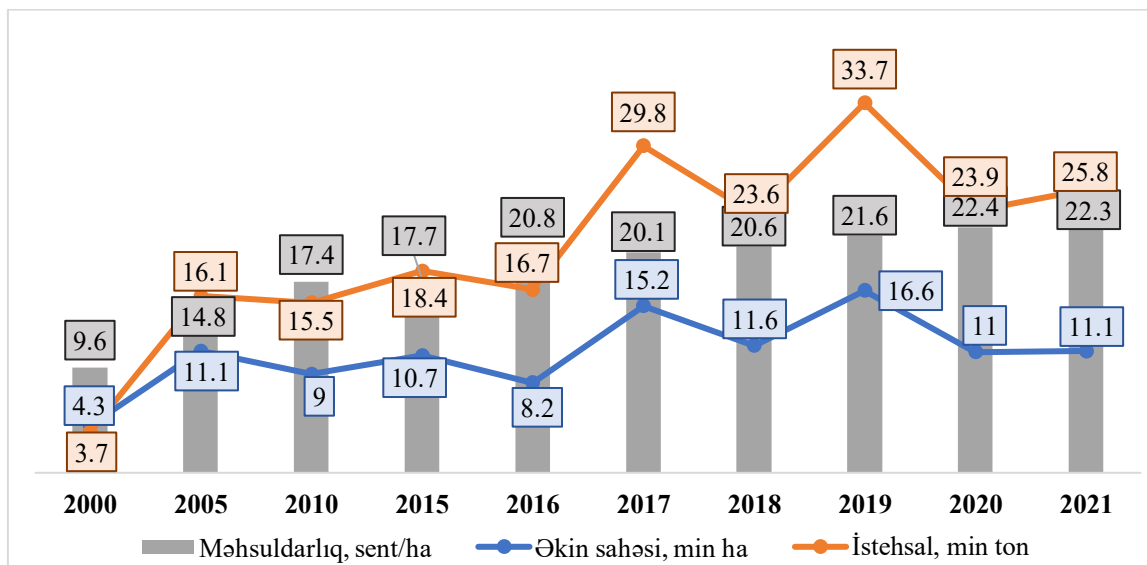
Son dövrlərdə iqlim dəyişiklikləri, koronavirus pandemiyası ilə bağlı istehsal və logistik çətinliklər, lokal münaqişələr fonunda qlobal bazarlarda kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qiyməti durmadan artmaqdadır. Xüsusən də Rusiya-Ukrayna münaqişəsi bir sıra məhsulların, o cümlədən taxıl məhsulları və “yağlı” bitkilərin, konkret olaraq günəbaxan dənisi və yağının dünya bazarında qıtlığına və bahalaşmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, bu məhsulların istehsalı və ixracında dünyada aparıcı mövqə tutan Rusiya və Ukrayna qlobal dən istehsalının 53 faizini [17], yağ və dən ixracının isə müvafiq olaraq 33 və 22 faizini təmin edir [18].

Qlobal bazarlarda baş verən bu tendensiya Azərbaycanda da bitki yağlarının, o cümlədən günəbaxan məhsullarının qiymətlərinin yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu isə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi baxımından istehsalın və məhsuldarlığın artırılması yolu ilə idxaldan asılılıq səviyyəsinin azaldılması məsələsini aktuallaşdırmışdır.

Hazırda ölkədə müxtəlif genetik əlamətləri ilə səciyyələnən adi və “Yerarmudu” adlı 2 yerli növ [19], eləcə də müxtəlif ölkələrdən gətirilmiş “Qiqant-549”, yaxşılaşdırılmış “VNİMK-883”, “Kazio” kimi 5 günəbaxan sortu Aqrar Xidmətlər Agentliyində qeydiyyatdan keçirilmişdir və hal-hazırda becərilir [20].

Son 20 il ərzində Azərbaycanda günəbaxanın əkin sahəsi təxminən 2,6 dəfə artırılaraq 2021-ci ildə 11.1 min hektara çatmışdır. Ölkədə dən üçün günəbaxan istehsalı 2021-ci ildə 2000-ci ilə nisbətən 7 dəfə artaraq 25,8 min ton olmuşdur. 2021-ci il üzrə ölkədə günəbaxanın məhsuldarlığı 22.3 sent/ha olmuşdur ki, illik dinamikada son 20 ildə məhsuldarlığın 2,3 dəfəyə qədər artdığı müşahidə edilir (*Qrafik 1*) [14].

Qrafik 1. Azərbaycanca dən üçün günəbaxanın əkin sahəsi, istehsalı və məhsuldarlığının dinamikası

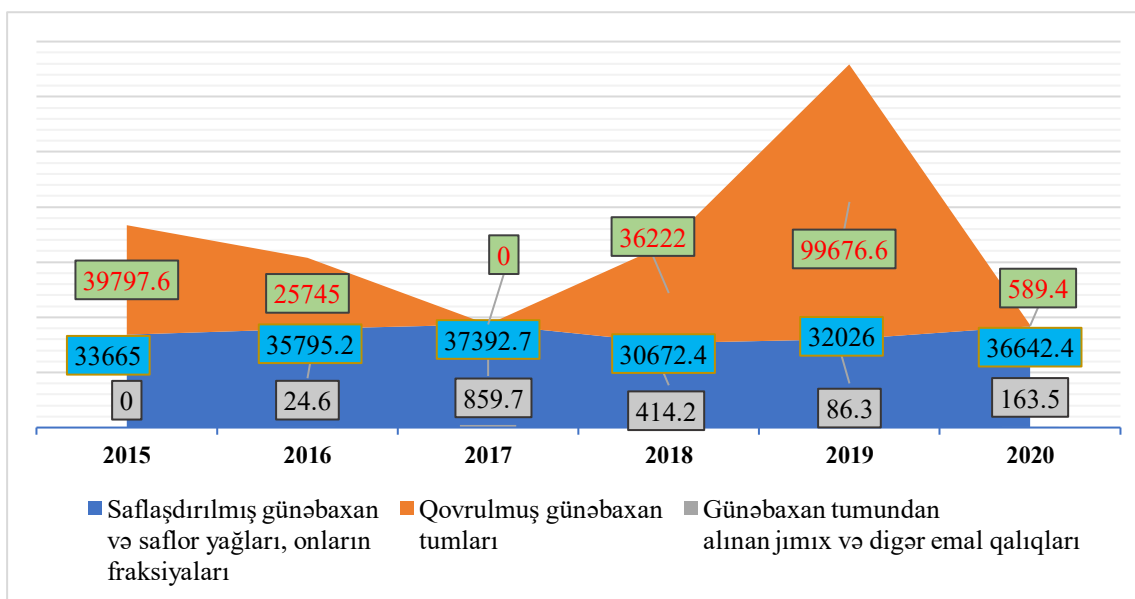

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir [14].

2021-ci ildə cəmi günəbaxan istehsalının 26,4%-i Goranboy rayonunda, 24,4%-i Tərtərdə, 17,5%-i Samuxda, 6,8%-i Ağstafada, 6,6%-i Şəmkirdə olmaqla ümumilikdə 81,6%-i beş rayonun payına düşmüşdür. 2021-ci ildə ölkə üzrə orta göstəricidən daha çox məhsuldarlıq Goranboy və Tərtər rayonlarında qeydə alınmışdır [14].

Azərbaycanda günəbaxanın əsas emal məhsullarından qovrulmuş günəbaxan tumu, saflaşdırılmış günəbaxan yağı və onun fraksiyaları, həmçinin sənaye emalı zamanı günəbaxan tumundan alınan jıx, cecə, şrot və digər emal qalıqları istehsal olunur (*Qrafik 2*) [15].

Qrafik 2. Ölkədə günəbaxanın emal məhsulları üzrə istehsal dinamikası, ton

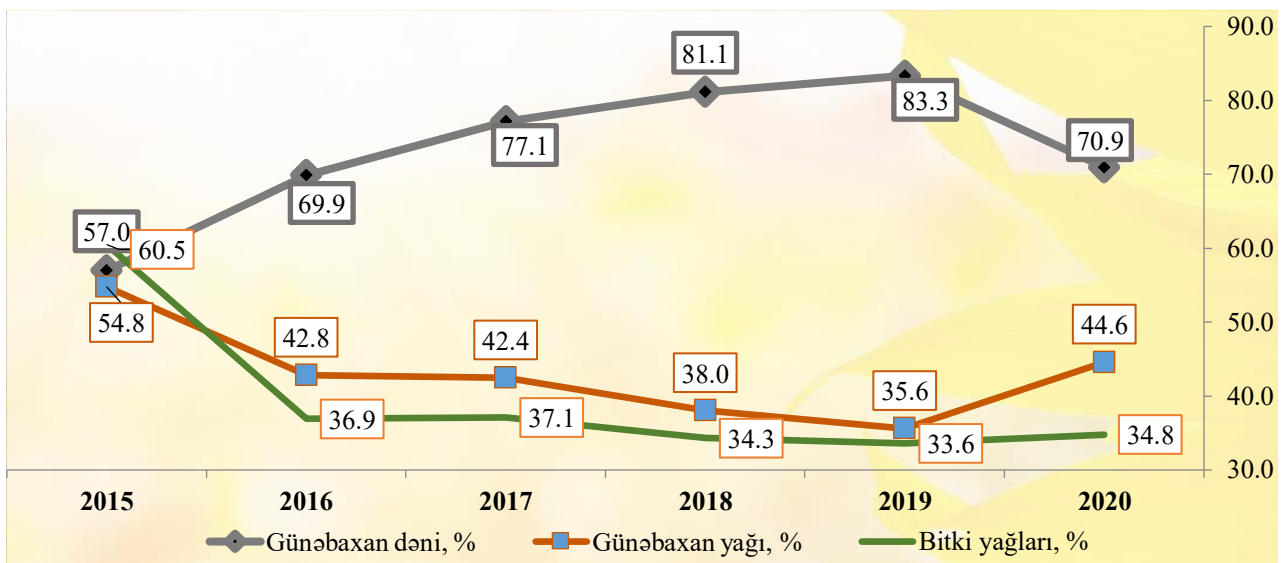

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir [15].

2015-2020-ci illər ərzində ölkədə istehsalın maksimum həcmi qovrulmuş günəbaxan tumu üzrə 99,7 min ton (2019), saflaşdırılmış günəbaxan yağı və onların fraksiyaları üzrə 37,4 min ton (2017), günəbaxan tumundan alınan emal qalıqları üzrə isə 859,7 ton olmuşdur (**Qrafik 2**) [15].

Günəbaxan dənisi və qovrulmuş günəbaxan tumuna olan tələbat daha çox yerli istehsal hesabına ödənilirdi halda günəbaxan yağı və emal qalıqlarına olan tələbatın əsas hissəsi idxal hesabına təmin edilib. İstehsal və xarici ticarət göstəricilərinə əsasən günəbaxan dənisi və yağı üzrə özünütəminatmə səviyyəsi hesablanmışdır (**Qrafik 3**).

Qrafik 3. Günəbaxan dənisi, günəbaxan yağı və bitki yağları ilə özünütəminatmə səviyyəsi, %

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir [16].

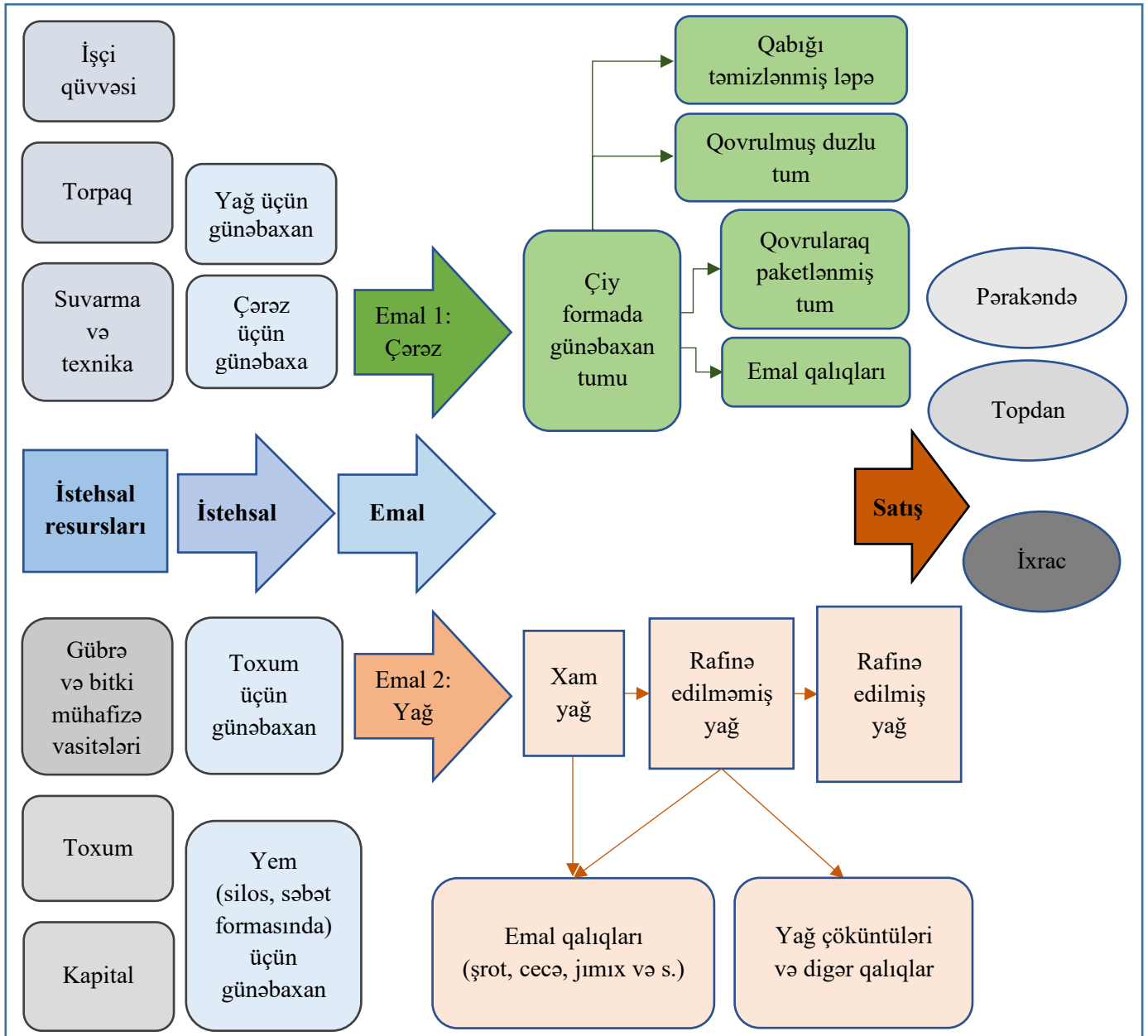
Belə ki, aparılmış hesablamaların nəticələrinə əsasən, 2015-2020-ci illər ərzində günəbaxan dənisi üzrə bu göstərici artım trendi ilə 70.9% səviyyəsinə çatsa da, günəbaxan yağı üzrə azalma trendi ilə 44.6% səviyyəsində qərarlaşmışdır. Ölkədə bitki yağlarına olan tələbatın 57,4%-ni günəbaxan yağına tələbat təşkil edir. Qrafikdən göründüyü kimi, bitki yağları üzrə özünütəminatmə səviyyəsi də bu illər ərzində azalaraq 2020-ci ildə 34.8% olmuşdur [14], [16].

Ölkədə son illər ərzində günəbaxan istehsalının və məhsuldarlığın artmasına baxmayaraq bu sektor üzrə emal məhsullarının istehsalının dayanıqlı olmadığı, eyni zamanda yerli sənayenin idxal xammalından asılılığının yüksək səviyyədə olduğu müşahidə edilir. Bu isə ümumilikdə özünütəminatmə üzrə göstəricilərdə idxaldan asılılığın yüksək olduğunu şərtləndirir. Günəbaxan məhsulları ilə özünütəminatmə istiqamətində emalı dərinliyinin artırılması və dəyər zənciri üzrə inkişafı məsələsi zərurətə çevrilmişdir.

Günəbaxan dəyər zəncirinin sxeminin qurulması üçün ilk növbədə günəbaxan istehsalının və emalının texnoloji mərhələləri, eləcə də bu prosesdə yaradılmış məhsulların tədqiq edilməlidir. Daha sonra isə texnoloji mərhələlər üzrə yaradılmış məhsulların istehsal xərcləri, gəlirləri və mənfəəti hesablanır. Nəzərə alınmalıdır ki, dəyər zəncirində giriş resurslarına torpaq, toxum, suvarma və texnika, gübrə və bitki mühafizə vasitələri (pestisid, herbisid və s.), işçi qüvvəsi və işçi kapitalı (investisiya, kredit və digər) aiddir. İlk məhsul kimi yağ, çərəz, toxum və heyvan yemi üçün günəbaxan istehsal olunur. Emal mərhələsində isə günəbaxan iki proseddən - yağ və çərəz emalı

prosesindən keçir, nəticədə qida və yem təyinatlı yağ, müxtəlif növ çərəzlər, heyvan üçün yem əldə edilir. Dərin emal prosesi keçdikdən sonra günəbaxandan halva, konservləşdirilmiş qidalar alınır, eləcə də kimya sənayesi məhsullarının (lak, boya, sabun və s.) alınmasında istifadə edilir. Texnoloji proseslərin hər bir mərhələsi dəyər zəncirində yeni bir həlqənin formalaşmasına, yeni əlavə dəyərin yaradılmasına səbəb olur (*Şəkil 1*).

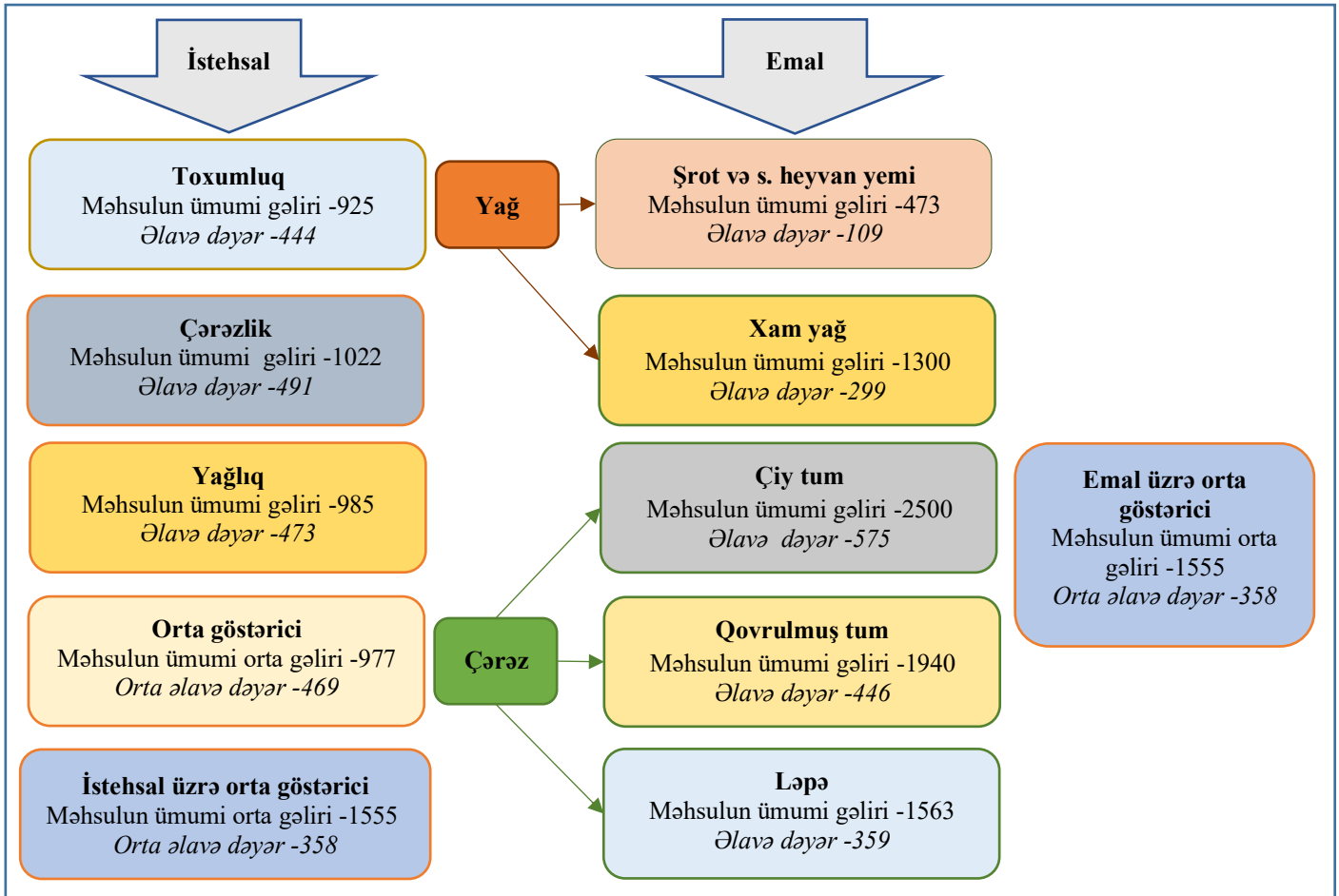
Şəkil 1. Günəbaxan üzrə dəyər zəncirinin sxematik təsviri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dəyər zəncirinin istehsal və emal mərhələsində əlavə olunmuş orta dəyər göstəricisi 1 ton məhsul üçün 358 AZN təşkil edir. Qeyd edilən vəsilələr üzrə əlavə dəyərin ümumi məbləği 827 AZN olmuşdur (*Şəkil 2*).

Şəkil 2. Günəbaxan istehsalı və emalında yaranan əlavə dəyərin sxematik təsviri (1 ton məhsul üzrə, manatla)

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin və günəbaxan istehsalçıları və emalçıları arasında aparılmış sorğu məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Azərbaycanda günəbaxan sektorunun dəyər zənciri üzrə inkişaf istiqamətləri

Ölkədə həyata keçirilən aqrar islahatların müasir mərhələsi çərçivəsində kənd təsərrüfatı sahələrinin dəyər zənciri boyunca inkişafı hesabına yüksək əlavə dəyərin yaradılması, ərzaq təhlükəsizliyinin daha da gücləndirilməsi və ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi prioritet vəzifələr kimi müəyyən olunmuşdur.

Bu baxımdan xüsusilə dünya ərzaq bazarında baş verən böhranlar, pandemiyanın yaratdığı məhdudiyətlər, eləcə də hərbi-siyasi qeyri-sabitliklə əlaqədar yaranan neqativ halların mövcudluğu fonunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkə iqtisadiyyatının qlobal şokların mənfi təsirlərindən qorunması, neftdən asılılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində kompleks islahatlar aparılır, sahibkarlar üçün əlverişli şərait yaradılır. Hökumət tərəfindən müasir iqtisadi vəziyyətə uyğun mütəmadi olaraq təkmilləşdirilən normativ hüquqi baza, həmçinin vergi güzəştləri, gömrük rüsumlarından azadolmalar və güzəştlər, kənd təsərrüfatı istehsalçılarına subsidiyaların verilməsi, digər bu kimi dövlət dəstəyi tədbirləri biznes və sahibkarlıq üçün mühitin əlverişliliyini artırır, dəyər zənciri üzrə inkişafa təkan verir.

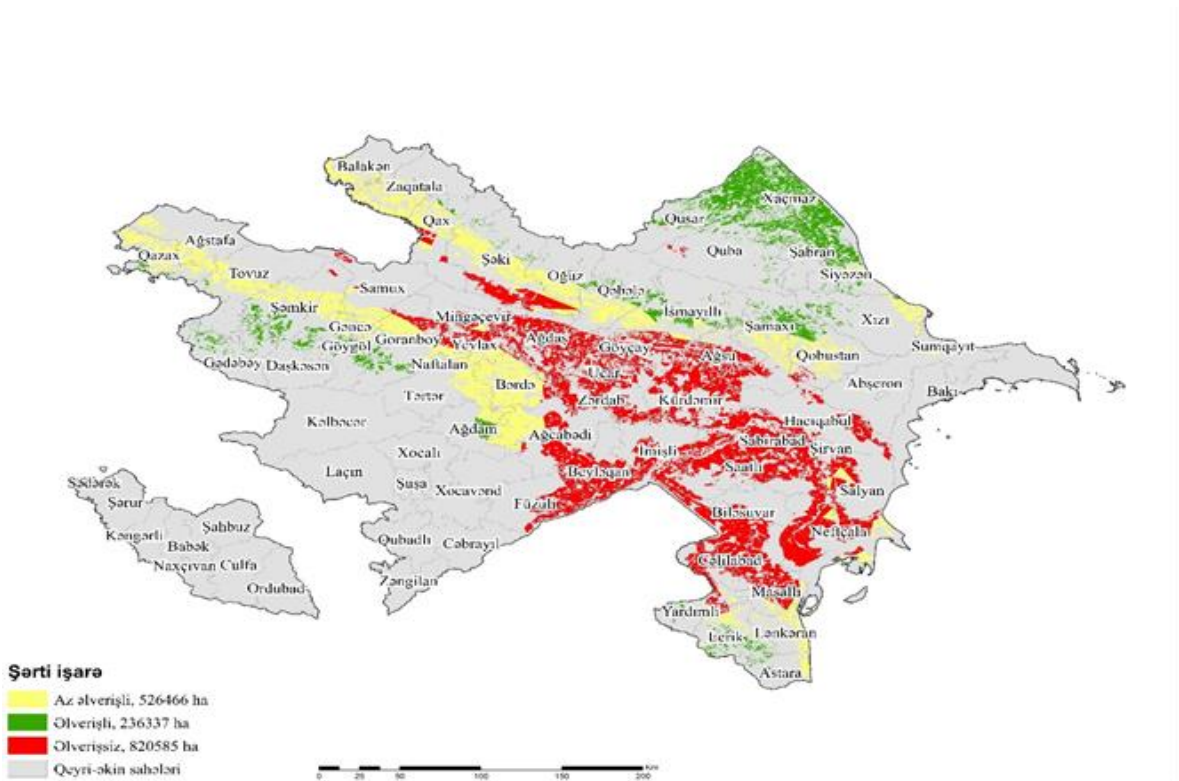
Azərbaycanda günəbaxan sektorunda mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi istiqamətində aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, bu sahə üzrə istehsal potensialının artırılması və dəyər zənciri əsasında inkişafa ehtiyac vardır.

Ölkədə günəbaxan sahəsi üzrə istehsal potensialını artırmaq üçün ilk növbədə bu bitkinin becərilməsinə tələb olunan aqrotexniki parametrlər və ölkənin torpaq-iqlim xüsusiyyətləri əsasında **əlverişli ərazilər müəyyən edilməlidir.**

Günəbaxan bitkisinin normal inkişafı üçün tələb olunan torpaq-iqlim şəraiti nəzərə alınmaqla onun istehsalı baxımından daha uyğun olan ərazilərin müəyyən edilməsi məqsədilə Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin Coğrafi İnformasiya Sistemi (CİS) bazası vasitəsilə müvafiq hesablamalar aparılmış və bu hesablamaların nəticələri əsasında günəbaxan istehsalı üzrə ölkənin ixtisaslaşma xəritəsi tərtib edilmişdir.

Qeyd edək ki, ixtisaslaşma xəritəsində günəbaxan əkinləri üçün əlverişli hesab edilən zonalar yaşıl rənglə, az əlverişli zonalar sarı rənglə, əlverişsiz hesab edilən zonalar isə qırmızı rənglə işarələnmişdir (**Şəkil 3**).

Şəkil 3. Azərbaycanda günəbaxan bitkisi üzrə ixtisaslaşma potensialının xəritəsi

Mənbə: Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin CİS (Coğrafi İnformasiya Sistemi) bazası əsasında tərtib olunmuşdur

Aparılmış hesablamalar göstərir ki, tələb olunan aqrotexniki parametrlər və torpaq-iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla Azərbaycanda günəbaxan bitkisinin becərilməsi üçün təqribən 236 min hektar sahə əlverişli, təqribən 536 min hektar sahə az əlverişli, qalan ərazilər isə əlverişsizdir. Göründüyü kimi, Azərbaycanda günəbaxan əkin sahəsinin genişləndirilməsi üçün kifayət qədər əlverişli ərazilər mövcuddur.

Mövcud potensial, yəni günəbaxan əkini sahələrinin genişləndirilməsi hesabına müvafiq istehsalın həcmi artırılmaqla ölkədə fəaliyyət göstərən emal müəssisələrinin tələbatının yerli günəbaxan xammalı ilə ödənilməsi mümkündür.

Eyni zamanda o da nəzərə alınmalıdır ki, ekstensiv üsullarla istehsalın artırılması ilə yanaşı, günəbaxan istehsalının intensiv üsullarla təşkil edilməsi hesabına daha yüksək məhsuldarlıq əldə etmək olar.

Hazırda Azərbaycanda günəbaxanın orta məhsuldarlığı 23 sent/ha-dır, lakin aparılan sorğunun nəticələri göstərir ki, düzgün seçilmiş məhsuldar sortlar və eyni zamanda aqrotexniki qaydalara düzgün əməl edilməklə hektardan 40-50 sentnerə qədər məhsuldarlıq əldə edən təsərrüfatlar da mövcuddur.

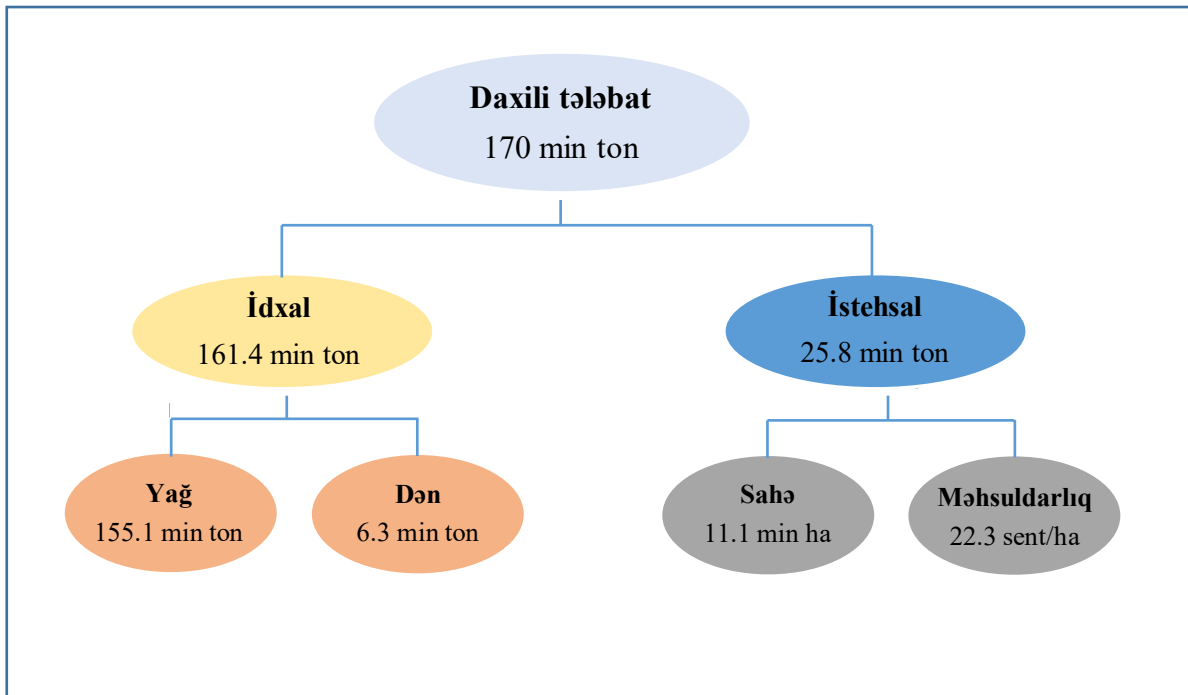
Hümbətov və Bəşirovun tədqiqat işlərində qeyd edilmişdir ki, günəbaxan dəninin məhsuldarlığı 25 sent/ha olduqda 1 ha əkin sahəsindən 1,2 ton yağ, 0,9 ton şrot, 0,5 ton qabıq (0,7 sentner maya), 30 kq bal əldə etmək mümkündür [4].

Lakin bazar iştirakçıları ilə aparılan müzakirələr göstərmişdir ki, 2,86 kq günəbaxan dənindən 1 kq yağ almaq olur. Beləliklə, günəbaxan sahəsindən perspektiv məhsuldarlıq həcmi orta hesabla 40 sent/ha qəbul etmiş olsaq, 1 ha əkin sahəsindən hətta 1.4 ton yağ əldə etmək mümkündür.

Aparılmış hesablamalara əsasən, faktiki məhsuldarlıq şərtlərində günəbaxan dənisi ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün günəbaxan əkin sahələrini təqribən əlavə 65 min ha genişləndərmək lazımdır.

Ölkədə günəbaxan xammalına olan daxili tələbat 170 min tondur. Bu tələbatın 144,2 min tonu (84,8%) idxal hesabına təmin edilir (*Şəkil 4*).

Şəkil 4. Günəbaxan məhsullarına daxili tələbatın təmin olunması

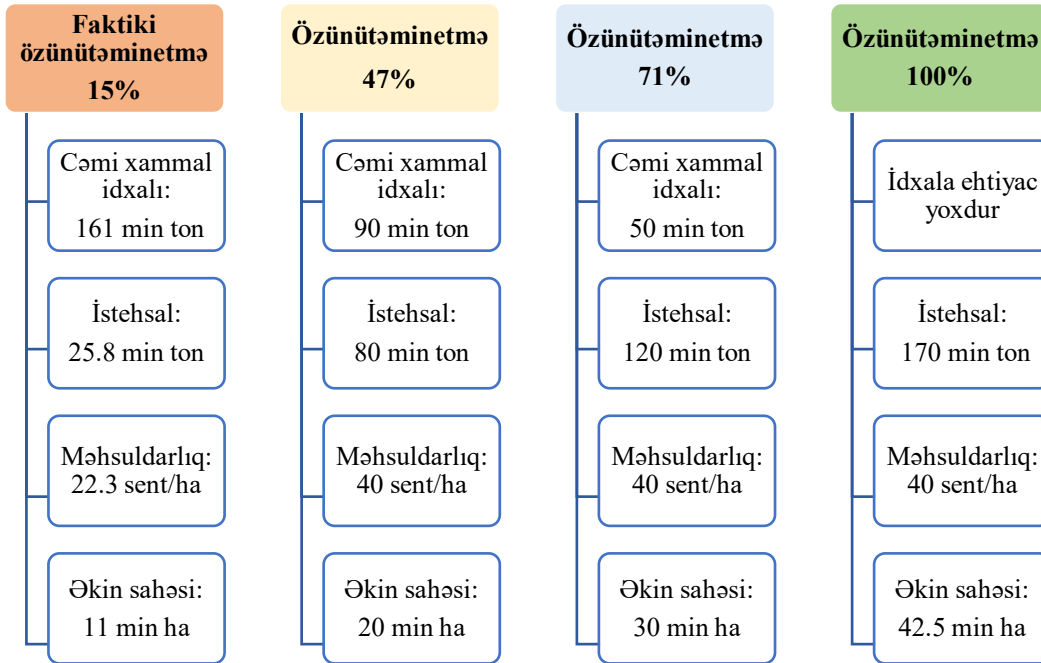
Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Qeyd: İdxal üzrə göstərici günəbaxan dənisi ekvivalenti ilə verilmişdir.

Ölkədə günəbaxan üzrə orta hesabla 40 sent/ha məhsuldarlıq olduqda, günəbaxan dənisi ilə özünü tam təmin etmək üçün mövcud sahəni 2,8 dəfə genişləndirərək 42,5 min hektara çatdırmaq lazımdır (*Şəkil 5*).

Şəkil 5. Günəbaxan xammalı ilə özünü təminatmə səviyyəsinin artırılması istiqamətləri

Mənbə: Proqnoz hesablamaları Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından istifadə edilməklə müəllif tərəfindən aparılmışdır.

Sahənin 50 min hektara qədər genişləndirilməsi nəticəsində 200 min ton günəbaxan dənisi istehsal etmək mümkündür ki, bununla 30 min ton xammalın ixracı üçün də perspektiv yaranır.

Eyni zamanda emal zavodlarının gücünün tam reallaşdırılması yağ emalı zamanı təxminən 62 min ton xam yağ istehsalı potensialının olduğunu deməyə əsas verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, potensial günəbaxanın yağ emalı üçün zavodların faktiki ümumi istehsal gücü də kifayət qədər deyil.

Fikrimizcə, ölkədə günəbaxan istehsalı sektorunun dəyər zənciri üzrə inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də ***aqroparkların potensialından istifadə olunmasıdır***. Aqroparklar kənd təsərrüfatı sahəsində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönəlmiş daşınmaz əmlak kompleksi olması ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, saxlanması, emalı və satışı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün regional istehsalçıların zəruri maddi-texniki bazasını təşkil edir. Ölkədə aqrar sahənin dəyər zənciri üzrə inkişafı məqsədilə aqroparkların təşkilinin institusional mexanizmləri də təkmilləşdirilmişdir. Belə ki, dövlət başçısının “Sənaye parklarının, sənaye məhəllələrinin və aqroparkların idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Fərmanının icrası çərçivəsində 21.12.2021-ci il tarixində “Aqroparklar haqqında Nümunəvi Əsasnamə” təsdiq edilmişdir. Sözügedən Əsasnamədə “*aqropark – müasir texnologiya və üsulların tətbiqi yolu ilə rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, qablaşdırılması və xidmətlərin göstərilməsi, o cümlədən məhsulların saxlanması, çeşidlənməsi və satışı üçün istifadə olunan, bu sahədə sahibkarların səmərəli fəaliyyətinə və inkişafına kömək edən ərazi*” kimi xarakterizə edilmişdir [1].

İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, 2021-ci ilə qədər 32 inzibati rayonda 240 min hektar ərazini əhatə edən 51 aqropark (43 aqropark artıq fəaliyyət göstərir) salınmışdır. Onlardan 35-i bitkiçilik üzrə, 1-i heyvandarlıq üzrə, 14-ü həm bitkiçilik, həm heyvandarlıq üzrə, 1-i isə emal və logistika üzrə ixtisaslaşmışdır. Fəaliyyətdə olan aqroparklar müasir texnologiya və avadanlıqlarla təmin olunmuş, həmçinin müasir suvarma sistemləri ilə (ənənəvi -31 min ha, pivot -40 min ha, damla -7 min ha, spinkler -2 min ha) təchiz edilmişdir.

İqtisadiyyat Nazirliyindən əldə edilmiş məlumatlara görə, 2020-ci ildə heyvandarlıq sahəsi üzrə fəaliyyət göstərən aqroparklarda 27 min ton süd və 3 min tondan çox ət istehsal edilmişdir. Həmçinin aqroparklarda intensiv üsullarla salınmış meyvə bağlarında alma (12 min ton), badam (183 ton), nar (201 ton), üzüm (166 ton), zeytun (394 min ton) istehsalı da artmaqda davam edir. Hazırda aqroparklarda mövcud olan intensiv meyvə bağlarının ümumi sahəsi 7.5 min hektardan çoxdur. Meyvə bağları ilə yanaşı, 2020-ci il ərzində aqroparklarda bitkiçilik məhsullarından arpa (65 min ton), buğda (124 min ton), qarğıdalı (168 min ton), şəkər çuğunduru (90 min ton), pambıq (19 min ton), soya (6 min ton), yonca (32 min ton) yığılmışdır [21].

Göründüyü kimi, fəaliyyətdə olan aqroparklarda digər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və emalı üzrə fəaliyyət təşkil edilsə də, günəbaxan istehsalı və emalı sahələri əhatə olunmamışdır.

Aqroparkların ərazilərində günəbaxan dəyər zəncirinin sertifikatlı toxum istehsalı mərhələsindən başlayaraq məhsulun tədarüku və emalı mərhələlərini əhatə etməklə təşkili üçün geniş imkanlar var. Belə ki, regional klasterlər olaraq aqroparklar vasitəsilə müqaviləyə əsaslanan kənd təsərrüfatı mexanizminin tətbiqi hesabına digər fermerlərin də əhatə olunduğu dəyər zəncirinin qurulması imkanları daha genişdir.

Ölkədə günəbaxan istehsalının nəzərdə tutulduğu iri aqroparklardan biri də Goranboy və Samux rayonlarında yerləşən “Region Aqro” aqroparkıdır. Ümumilikdə 4700 hektar sahəsi olan aqroparkın ərazisində müasir suvarma üsullarından istifadə edilməklə hal-hazırda 916 ha sahədə payızlıq taxıl və yonca becərilir, həmçinin 500 ha sahəsi isə qarğıdalı, kartof, çuğundur və günəbaxan əkilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edək ki, aqroparkın 2,7 min hektarlıq sahəsində pivot suvarma sistemlərindən istifadə edilməsi planlaşdırılır, o cümlədən yeni əkiləcək günəbaxan sahələrində də bu müasir sistemlərin tətbiqi gözlənilir [22].

Qeyd edilən məsələləri nəzərə alaraq yeni məhsuldar toxum sortlarının yetişdirilməsi üçün toxumçuluq təsərrüfatlarının, emal müəssisələrinin və ümumilikdə günəbaxan klasterinin məhz sözügedən regionlarda fəaliyyətdə olan aqroparkların ərazilərində qurulması məqsədəuyğundur.

1 hektar günəbaxan sahəsinə 25 kq toxum istifadə olunduğunu nəzərə alsaq, 44 min hektarlıq potensial əkinlər üçün 1100 ton toxumluq günəbaxan dəninə ehtiyac olduğu görünür. Fikrimizcə, bu ehtiyacın ödənilməsi üçün 275 hektar əkin sahəsinin aqroparkların ərazisinə salınması və yeni emal müəssisələrin qurulması daha məqsədəmüvafiqdir.

“Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına dair” Strateji Yol Xəritəsində həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsulları üzrə istehsal potensialının gücləndirilməsinə hədəflənmiş prioritetlər çərçivəsində günəbaxan yağı və günəbaxan tumu kimi məhsulların ixracının artırılması imkanlarının olduğu vurğulanır [2, s. 43].

Ölkədə günəbaxan sektorunun dəyər zənciri üzrə inkişafının təmin edilməsi məqsədilə müəyyən edilmiş istiqamətlərin reallaşdırılması üçün müvafiq tənzimləmə mexanizmlərinin, o cümlədən stimullaşdırma mexanizmlərinin tətbiqi məqsədəuyğundur.

Nəticə

Dünya bazarında və ölkədə günəbaxan məhsullarının qiymətlərinin yüksəlməsi ölkənin bu məhsullara tələbatının daha çox yerli istehsal hesabına təmin edilməsinə ehtiyac yaradır. Son dövrlərdə günəbaxan istehsalının və məhsuldarlığın artmasına baxmayaraq bu məhsul üzrə emal məhsullarının istehsal dinamikasının dayanıqlılığı təmin olunmamış və nəticədə günəbaxanın emalı məhsulları üzrə təminatda idxaldan asılılıq saxlanılır.

Belə şəraitdə günəbaxan istehsalı və emalı sahəsinin dəyər zənciri üzrə inkişaf etdirilməsinə daha böyük ehtiyac duyulur. Bu istiqamətdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

- Ölkədə günəbaxan istehsalı üçün potensial ərazilərin CİS sistemi vasitəsilə aşkarlanması və nəticədə istehsal potensialından maksimum istifadə edilməsi istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi;
- Günəbaxan istehsalı üçün əlverişli şərait olan rayonlarda fəaliyyət göstərən aqroparkların ərazilərində yeni məhsuldar toxum sortlarının yetişdirilməsi üçün toxumçuluq təsərrüfatlarının yaradılması, emal müəssisələrinin qurulması və günəbaxan klasterinin formalaşdırılması;
- Mövcud emal müəssisələrinin istehsal gücünün artırılması və modernləşdirilməsi məqsədilə köhnəlmiş avadanlıqların müasir standartlara cavab verən texnika və avadanlıqlarla əvəzlənməsi;
- Günəbaxan yağının sertifikatlaşdırılması zamanı prosedurların sadələşdirilməsi və dövlət rüsumlarının aşağı salınması;
- Günəbaxan yağının qablaşdırılması və etiketlənməsinin beynəlxalq standartlara cavab verməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi;
- Toxum üzrə məhsuldarlığın və aqrar savadlılığın artırılması məqsədilə EKTİS üzərindən informasiya-məsləhət xidmətindən istifadə edərək fermerlərin maarifləndirilməsi.

Ədəbiyyat

1. “Aqroparklar haqqında Nümunəvi Əsasnamə” - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 21 dekabr tarixli, 1505 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2021, 7 səh.
2. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli, 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, “Qanun”, 2016, 177 s.
3. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli, 3004 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2008, 17 səh.
4. Hübətov H.S., Bəşirov V.V., Mohumayev M.M. (2016). “Yağlı və efir yağlı bitkilər”. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyat poliqrafiya MMC, 248 səh.
5. Vəliyeva M.A., Xəlilov E.A. (2020). “Günəbaxan bitkisi”. Gəncə, “Aytac Nəşriyyat Poliqrafiya” MMC, 370 səh.

6. Fikrətzadə F.F., Abbasov E.A (2014). “Azərbaycanda emal sənayesinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması və kənd təsərrüfatı istehsalı ilə inteqrasiyanın təkmilləşdirilməsi məsələləri”. Azerbaijanian Journal of Economics and Social Studies AzJESS, №1 (1): səh. 35-44. URL: <https://oaji.net/articles/2015/1790-1428323302.pdf>
7. Yazıcı N., Uysal T.U., Kurt G. (2017). “Türkiyede tarımsal gıda sektorünün dəyər zənciri analizi ilə dəyərləndirilməsi”. İstanbul, Türkiyə, “Uniprint Basım Sanayi ve Ticaret A.Ş”, - 48 sah. URL: https://www.iso.org.tr/sites/1/upload/files/iso_tarimsal_gida_sektoru_web-7309.pdf
8. FAO, (2017), “United Republic of Tanzania and FAO: Partnerships for improved agriculture”. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/3/a-az489e.pdf>
9. Hossain M.I., Afroz S., Das M. and others, (2019), “Value chain analysis of sunflower in coastal areas of Amtali upazila of Barguna district”, Journal of Bangladesh Agricultural University, Volume 17, №2: pp. 244-250. URL: <https://www.banglajol.info/index.php/JBAU/article/view/41989/31290>
10. Larsson S., (2018), “The sunflower value chain: a case study in Babati, Tanzania”, Södertörn University, Stockholm, Sweden, 45 pages. URL: <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:1216422/FULLTEXT01.pdf>
11. Lie H., (2017), “Inclusive Value Chain Development: Applying Systems Thinking and Participatory Modeling to Dairy Value Chain Analyses in Nicaragua and Tanzania”, Norwegian University of Life Sciences, Oslo, Norway, 224 pages. URL: <https://nmbu.brage.unit.no/nmbu-xmlui/bitstream/handle/11250/2498923/PhD%20Thesis%20H.%20Lie%202017%20FINAL.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
12. Deconinck, K. (2021), "Concentration and market power in the food chain", OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, No. 151, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/3151e4ca-en>
13. Ковалевский Р., (2017), “Перспективы РФ на мировом рынке масложировой продукции”, Группы Компаний “ЭФКО”, Россия, 28 стр. URL: <https://docplayer.com/61944524-Perspektivy-rf-na-mirovom-rynke-maslozhirovoy-produkcii.html>
14. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/> - Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq / Dövlət Statistika Komitəsi.
15. <https://www.stat.gov.az/source/industry/> - Azərbaycan sənayesi / Dövlət Statistika Komitəsi.
16. https://www.stat.gov.az/source/food_balances/ - Azərbaycanın ərzaq balansları / Dövlət Statistika Komitəsi.
17. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/MK> - FAO statistical database / FAO.
18. <https://www.trademap.org/Index.aspx> - Trade statistics for international business development / International Trade Center.
19. <https://az.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCn%C9%99baxan>
20. <http://axa.gov.az/bitki-sortlarinin-qeydiyyati-ve-toxum-satis-yerleri-214>
21. <https://economy.gov.az/article/aqroparklar-kend-teserrufatinin-inkishafinda-elverishli-mexanizmdir/31873>
22. <https://aqrobiznes.az/xeber/359/goranboy-ve-samuxda-yeni-region-aqro> - Goranboy və Samuxda yeni “Region Aqro” / Aqrobiznes portalı

G.Sh. Bashirova

Master of Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

Directions for the development of the sunflower sector along the value chain

Abstract

The sunflower sector provides the country with vegetable oil and animal feed, which is important for meeting food needs. At the moment, due to the war between the two countries, which are the main suppliers of sunflower products to the world market, there are difficulties in supplying the market with this product. Effective satisfaction of demand for sunflower products is closely related to the development of value added in this area. The article analyzes the possibilities and limitations of the sunflower sector in the country using this approach.

At the same time, the directions of development of the value chain in the sunflower sector in the country were considered and relevant proposals were prepared.

Keywords: *agriculture, value chain, sunflower, production, processing, industry.*

Г.Ш. Баширова

Магистрант Азербайджанского государственного экономического университета

Направления развития сектора подсолнечника по цепочки добавленной стоимости

Резюме

Подсолнечник обеспечивает страну растительным маслом и кормом для животных, что имеет важное значение для удовлетворения потребностей в продовольствии. В настоящее время в связи с продолжающейся войной между двумя странами - Россией и Украиной, основными поставщиками подсолнечной продукции на мировой рынок, возникли трудности в снабжении рынка этой продукцией. Удовлетворение спроса на подсолнечную продукцию тесно связано с развитием цепочки создания стоимости в этой области. В статье был проведен анализ возможностей и ограничений подсолнечного сектора в стране с помощью этого подхода.

В то же время были рассмотрены направления развития цепочки создания стоимости подсолнечного сектора в стране и даны соответствующие предложения.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, цепочке создания стоимости, подсолнечник, производство, переработка, промышленность.*